

האומץ לחשוב בתוך הקופסה

אבנר ענבר

אחד מנזקי תהליך השלום הכושל הוא הייאוש ההולך וגובר מאפשרות מימושו של פתרון שתי המדינות. ההנחה שכשלון התהליך מעיד על חוסר ההיתכנות של הפתרון היתה יכולה להיות נכונה לו התהליך עצמו התנהל בצורה מיטבית ומתוך כוונה אמיתית להגיע ליעד. בפועל, הסדר המבוסס על פתרון שתי המדינות – קרי הקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67', עם תיקוני גבול על בסיס חילופי שטחים ביחס של 1:1, כולל חלוקת ירושלים – מעולם לא היה על השולחן באף אחד מסבבי המשא ומתן של עשרים השנים האחרונות. אפשר שרובין היה בדרכו לשם ואולמרט הגיע, ככל הנראה, לא רחוק משם, אך שניהם לא קיבלו הזדמנות למצות את המהלך.

האמת הפשוטה היא שללא קשר למספר השנים שהתבזבזו על משא ומתן חסר תוחלת, כל עוד ניתן לפנות את ההתנחלויות ניתן לחלק את הארץ. התפשטות הרעיון שמפעל ההתנחלויות עבר כבר איזו נקודת אל-חזור דמיונית מעידה בעיקר על נכונותם של רבים בשמאל הישראלי לקבל את האינטרסים של הימין המתנחלי כנקודת המוצא לחיים הפוליטיים בישראל. המכשול האמיתי להסדר איננו מספר המתנחלים כי אם חוסר יכולתו של השמאל הישראלי לתרגם את התמיכה היסודית והקבועה של הציבור בישראל בהסדר חלוקה לכדי כוח פוליטי.

בחסות התסכול צצים בשנים האחרונות פתרונות אלטרנטיביים לסכסוך שמבקשים להמיר את הקושי הפוליטי ביישום עקרון החלוקה בהרפתקנות אינטלקטואלית. על רצינותם של הפתרונות הללו מעידה העובדה שהוגיהם לא טורחים ללכלכך את ידיהם בפרטים הקטנים של הסדרים פוליטיים ומציעים תחת זאת חזונות אוטופיים מעורפלים. אל חזון הקונפדרציה של הנשיא רבלין ושעשועים אינטלקטואלים כדוגמת רעיון המדינות המקבילות הצטרפה לאחרונה גם תנועת "שתי מדינות, מולדת אחת". המתווה שמציעה התנועה הוא למעשה הכלאה בין פתרון שתי המדינות לחזון המדינה האחת: מצד אחד, תוקם מדינה פלסטינית בגבולות 67', מצד שני, הגבול בין המדינות יישאר פתוח והאזרחים יוכלו לנוע בחופשיות, להתגורר ולעבוד בכל שטחי הארץ. ההתנחלויות ייוותרו על מקומן, ותושביהן ישמרו על אזרחותם הישראלית אך יהפכו לתושבי קבע של המדינה הפלסטינית; הפלסטינים, כולל הפליטים שיתאזרו במדינה הפלסטינית החדשה, יוכלו להתגורר כתושבי קבע במדינת ישראל. במילים אחרות, היוזמה מקבלת את חלוקת הארץ כבסיס להסדר, אך מניחה שאפשר לחלק את הארץ ולהשאיר אותה שלמה.

בבסיס היוזמה החדשה ניצב עיקרון מטפיזי לפיו "ארץ ישראל הפלסטין היא יחידה היסטורית וגיאוגרפית אחת" ולצידו עיקרון פוליטי מקורי המעמיד את העובדה שליהודים ולפלסטינים כאחד יש "זיקה היסטורית, דתית ותרבותית עמוקה" לחבל הארץ שבין הירדן לים כבסיס להסדרים הפוליטיים הרצויים. חברי התנועה מאמינים, ובצדק, ש"כל הסדר חייב לכבד את הזיקה הזו", אך לא ברור מדוע הם חושבים שכיבוד הזיקה חייב להתבטא דווקא בזכויות פוליטיות ומשפטיות – ובפרט הזכות לתנועה חופשית, חופש עיסוק ומגורים בכל רחבי "הארץ הפתוחה". ניתן לשאול מדוע הזכויות הפוליטיות הנגזרות מעקרון הזיקה מתמצות דווקא במעמד של תושבות ולא, למשל, בריבונות או אזרחות מלאה? מדוע זיקתם לעיר האבות מקנה ליהודים רק את הזכות לנוע, לעבוד ולהתגורר בה, אך לא מקנה להם את הזכות לשלוט בה? קשה גם להבין מדוע עקרון הזיקה לא יכול להתממש באמצעים מינימליים יותר, כגון הכרה בזכותם של בני שני העמים לבקר במקומות הקדושים או באתרי מורשת ותרבות, בדומה להסדרים המפורטים הנכללים, למשל, במתווה שהציגה יוזמת זינבה.

האופן שבו מבקשת היוזמה החדשה לממש את עקרון הזיקה מצליח להשיג יותר מדי וכחות מדי בעת ובעונה אחת. יותר מדי משום שאת ההכרה בזיקתם העמוקה של שני העמים לארץ ניתן לממש גם במסגרת של הסדר קבע סטנדרטי; פחות מדי משום שחזון התנועה לא עונה על הצורך של הימין בישראל ובפלסטין לריבונות בלעדית על כל חלקי המולדת. מיהו, אם כן, קהל היעד של החזון החדש? את האינטרסים של מי אמור הפתרון המוצע לשרת? עיון במסמך העקרונות של התנועה מעלה את החדש שחזון הארץ הפתוחה קם ונופל על עקרון אחד: "בשלב הראשון יסכימו שתי המדינות על מספר מוסכם של אזרחי המדינה האחרת שיגורו בשטחן ויקבלו מעמד של תושבי קבע על כל הזכויות הכרוכות בכך. הסכמה זו תאפשר לישראלים, כולל כאלה החיים היום בשטחים שבהם תוקם מדינת פלסטין, לחיות במעמד של תושבי קבע בפלסטין". כך מסתבר שהנהנים העיקריים מהפתרון החדש יהיו המתנחלים, ובפרט אלה המתגוררים בישובים שאמורים להתפנות במסגרת הסדר המבוסס על מתווה חלוקה סטנדרטי, בעוד שהנהנים הפוטנציאליים האחרים, ישראלים ופלסטינים כאחד, אמורים להסתפק בשאריות ולספוג את הסכנות המשמעותיות הכרוכות בנוסחה החדשה.

החשש הזה מתגבר ככל שמצליחים לדלות פרטים ממשיים על היוזמה החדשה. דימיטרי שומסקי, אחד ממייסדי התנועה, מסביר כי במסגרת המתווה המוצע "מספר מוגבל ומוסכם של מתנחלים יוכלו להמשיך להתגורר בישוביהם, במעמד של תושבי קבע תחת ריבונות פלסטינית." אם זוהי הבשורה הטמונה בחזון החדש, כלל לא ברור שהוא מהווה התקדמות על פני הפתרון הישן. כיום חיים בהתנחלויות כ-350,000 איש (ללא מזרח ירושלים). לפי הערכות שונות, נסיגה ישראלית לקווי 67' עם תיקוני גבול, למשל לפי המפה המוצעת בהסכם זינבה, תצריך את פינויים של כמאה עד מאה וחמישים אלף מתנחלים. מכאן, שמספר מוגבל ומוסכם של מתנחלים – למעשה, **רוב המתנחלים** – יוכלו להמשיך להתגורר בישוביהם גם במתווה שתי המדינות הנפרדות. ההבדל היחיד הוא שבמקום לקבל מעמד קבע של תושבים פלסטינים, הם ימשיכו להיות תושבי ישראל, לאחר שזו תספח את יישוביהם בעסקת חילופי שטחים עם הפלסטינים. נדמה שאפילו מנקודת מבטם של מרבית המתנחלים מתווה החלוקה הסטנדרטי עדיף על פני ההצעה החדשה. על כן, המוטיבציה מאחורי יוזמת המולדת המשותפת לא יכולה להיות הימנעות מפינוי מאסיבי של מתנחלים, היות שגם מנסחי היוזמה מסכימים שחלק מהמתנחלים יאלצו להתפנות מבתיהם, וכלל לא בטוח שבמתווה המבוסס על רעיון המולדת המשותפת פחות מתנחלים יצטרכו להתפנות מאשר במתווה המדינות הנפרדות.

הנה דוגמה נוספת לבעיה שמנסחי החזון החדש לא נתנו לה את דעתם: לפי דו"ח של "שלום עכשיו" משנת 2006 כ-40% מההקרעות שעליהן חולשות היום ההתנחלויות נמצאות בבעלות פרטית פלסטינית. האם גם מתנחלים שבתיהם נמצאים על קרקע פלסטינית פרטית יורשו להישאר בבתיהם? האם זיקתם לקרקע גוברת על זכות הקניין של בעלי הקרקע המקוריים? מנסחי היוזמה חייבים לנו תשובה על השאלה הזאת, משום שאם בכוונתם לכבד את זכות הקניין של הבעלים הפלסטינים ולחייב את פינוין של התנחלויות השוכנות על קרקע כזו, הרי שהמוטיבציה העיקרית מאחורי היוזמה – הקמת מדינה פלסטינית ללא פינוי ההתנחלויות – מאבדת מכוחה. זאת ועוד, בהתייחסה ל"ישראלים החיים כיום בשטחים שבהן תוקם מדינת פלסטין" (ככלל, השורש נ.ח.ל נעדר ממסמכי התנועה) היוזמה לא מבחינה בין התנחלויות מוכרות לבין אלה המכונות "מאחזים לא חוקיים". האם גם תושביהם של יותר ממאה מאחזים כאלה יורשו להישאר בבתיהם כתושבי פלסטין? ואם לא, מדוע מניחים מנסחי היוזמה שפינויים מהקרקע אפשרי או ראוי יותר מפינויים של שכניהם בהתנחלויות המוכרות? האם זיקתם עמוקה פחות? אם התשובה נעוצה במספרים, הרי שטוב יהיה לו מובילי היוזמה יסברו את אוזנינו בכמה מספרים שכאלה. כמה מתנחלים יאלצו להתפנות מבתיהם במסגרת המתווה המוצע על ידי "שתי מדינות, מולדת אחת"? מה הפער בין מספר המתנחלים שיפוננו במסגרת המתווה הזה למספר המתנחלים שפינויים נדרש

במסגרת יישום מודל שתי המדינות הנפרדות? האם יכול להיות שההבדלים אינם כה גדולים וכי בסופו של יום הנהנים העיקריים מהיזמה החדשה הם כמה אלפי מתנחלים בהתנחלויות אידאולוגיות מבודדות?

אחת הדרכים להעריך את רצינותה של תוכנית לפתרון הסכסוך היא לבחון את התייחסותה לשאלת הביטחון. השמאל בישראל נוטה, לעתים, להתייחס לשאלת הביטחון כטריטוריה ימנית. אבל הביטחון איננו רק המרכיב שיכריע בסופו של דבר אם אזרחי ישראל יתמכו בהסדר מדיני או יתנגדו לו, אלא גם חובתה הבסיסית ביותר של מדינה כלפי אזרחיה. יוזמת שלום שמתייחסת בחובבנות לשאלת הביטחון מעלה מיד את החשד שהמוטיבציה העיקרית מאחוריה היא מבע מוסרי ולא שינוי פוליטי. פתרון שתי המדינות מבוסס על גישה עקרונית ברורה לשאלת הביטחון: ביטחונה של מדינת ישראל ואזרחיה יובטחו על-ידי הפרדה וריבונות. כלומר, בין ישראל לפלסטין יסומן גבול מוסכם שישראל תוכל לבנות לאורכו מכשול ולקבוע מי רשאי לחצות אותו. במקביל, ישראל תראה בממשלת הפלסטינית אחראית מלאה לכל סכנה ביטחונית שמקורה בצד הפלסטיני של הגבול (ולהפך). הפלסטינים יהיו מחויבים בהסכם למנוע פעילות עוינת כלפי ישראל, אך בעיקר יהיה להם אינטרס לעשות כן כדי להימנע מתגובה צבאית או אחרת של ישראל.

שני המרכיבים הללו נעדרים ממתווה המרחב המשותף שמציעה תנועת "שתי מדינות, מולדת אחת". היעדרו של גבול בין שתי המדינות הוא אבן היסוד של היזמה, כך שכל אמצעי ניטור או אבטחה הקשור בו יורד מהפרק. על אף שהיזמה מתייחסת לישראל ופלסטין כמדינות ריבוניות, לא ברור אילו אמצעים יוכלו המדינות להפעיל כדי למנוע ולסכל טרור של אזרחיהם כלפי אזרחי המדינה האחרת. מי אחראי, למשל, להתארגנות טרור של אזרחים פלסטינים המתגוררים, חיים ועובדים בתל אביב? למי מוקנית הסמכות לסכל פעילות כזו ולהעניש את מבצעה?

במסמך העקרונות של היזמה נטען שכל מדינה תהיה ריבונית ביחס לשמירה על הסדר הציבורי בשטחה והביטחון האישי של תושביה. אבל האם כל אחת מהמדינות נושאת באחריות גם לאיומים הנובעים משטחה על הסדר והביטחון של המדינה השנייה? האם, למשל, ירי של רקטה משטחי המדינה הפלסטינית אל ישראל ייחשב כעילה מוצדקת למלחמה? האם מדינת ישראל תוכל להפעיל כוח צבאי על מנת להגן על אזרחיה מאיומים שמגיעים מעברו השני של הגבול הפתוח? האם יהיה לישראל בכלל צבא עצמאי? (המילה "צבא" מופיעה במסמך העקרונות רק פעם אחת במשפט "לא ייכנס כוח צבאי זר לתחומי אחת משתי המדינות אלא בהסכמה משותפת") עוד מדברת היזמה על הקמת ועדה ביטחונית שתוכל להפעיל כוח משותף להגנה על הגבולות החיצוניים. אבל האיום שמטריד את אזרחי ישראל ומונע התקדמות לקראת הסדר איננו כיבוש המולדת המשותפת על ידי צבא זר, אלא האיום בטרור הנובע מהשטחים הפלסטינים עצמם. מהם ההסדרים שיספקו לאזרחי ישראל ביטחון מפני האיום הזה?

את הגיונה הביטחוני של היזמה ניתן לכנות "עיקרון הרצון הטוב". נדמה שסוגיית הביטחון כולה קמה ונופלת על הרעיון היפה לפיו "שתי המדינות יפתרו את כל הסכסוכים ביניהן בדרכי שלום". אבל כאן נופלת היזמה הזו לאותה מלכודת שבה נופלות כל גרסאותיה של פנטזיית המדינה האחת: שהרי אם ישראלים ופלסטינים יכולים להסכים לפתור את כל הסכסוכים ביניהם בדרכי שלום, שאלת הפתרון לסכסוך מתפוגגת מאליה. אם הצלחנו לנקות מהסכסוך כל ביטויי לאלימות, הרי שממילא כבר סיימנו את הכיבוש, הסרנו את האיום בטרור והפכנו את שאלת המתווה הספציפי שלפיו יסדירו שני העמים את היחסים ביניהם למשנית.

בכל הנוגע לשאלת היסוד של הביטחון, אם כן, מה שמציעה לנו יוזמת "שתי מדינות, מולדת אחת" אינו פתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אלא חלום נעים על האופן שבו נסדיר את עניינינו המשותפים לאחר

שהסכסוך כבר יסתיים. בהיעדרו של סכסוך בעל פוטנציאל לאלומות בין שני העמים, חזון הארץ הפתוחה הוא אכן אטרקטיבי מאוד. אבל ההנחה שניתן לבטל את הפוטנציאל לאלומות בין הצדדים בכוח הרצון כמוהה כהנחה שאין יותר שני צדדים לסכסוך. זהו חלום נחמד, אבל סכסוכים לא פותרים בחלומות.

כדי להפוך מקוריוז לתוכנית ממשית, על מובילי חזון המולדת המשותפת להציע מבנה מוסדי ברור שיבהיר כיצד יפתרו מחלוקות, סכסוכים ואיומים במקרה – שנניח, לצורך הדיון, שאיננו בלתי סביר לחלוטין – שרצון טוב לא יספיק בשביל לנקות מסכסוך מדמם בן מאה ושלושים שנה את הפוטנציאל לאלומות. התמודדות רצינית עם הסכסוך הישראלי-פלסטיני מחייבת התייחסות של ממש לפוטנציאל המתמשך לאלומות והתבססות על האינטרסים של שני הצדדים ולא על זיקות עמומות והצהרות רומנטיות על שלמות הארץ.

יותר משהיא מציעה פתרון לסכסוך, "שתי מדינות, מולדת אחת" היא סמפטום של המאפיין היסודי של השמאל הישראלי בשני העשורים האחרונים – הבריחה מהפוליטיקה. חזון הארץ הפתוחה הוא חזון א-פוליטי במהותו שמחליף הסדרים מוסדיים במחויבות מוסרית. במסווה של הסדרים פוליטיים מציעה היוזמה רק את התקווה שיום אחד יהיה פה טוב יותר, שהסכסוך יתפוגג מעצמו, ויחד איתו ייעלמו גם האלימות, הפחדים והעוינות בין העמים.

בריחתו של השמאל הישראלי מהמרחב הפוליטי אל הממד האוטופי מפנה את הזירה לפעלתנות של הימין, שבהיעדר פתרון משלו מסתפק במירור חיהם של מליוני יהודים וערבים משני צדי הקו הירוק. מה שהשמאל הישראלי זקוק לו בשלב זה איננו "אופק חדש לפיוס" או פתרונות יצירתיים אלא נחישות מחודשת בחתירה למימוש הפתרון הקיים, שממשיך להיות האפשרות היחידה לסיום הסכסוך ונירמול החיים במרחב הישראלי-פלסטיני. אחריות מוסרית ואינטלקטואלית בעת הזו מחייבת לחדול מחלומות על פתרונות אוטופיים וחזרה לעשייה הפוליטית המייגעת שבכוחה לשנות את מאזן הכוחות בישראל. מה שנחוץ לנו יותר מכל בשעה הזאת, הוא האומץ לחשוב בתוך הקופסה.

